

Egyptské pohřební rituály

Na základě archeologického materiálu, který se nám ze starého Egypta dochoval, usuzujeme, že rituály spojené se smrtí tvořily klíčovou součást egyptského náboženství. Tomu proto odpovídala i komplexnost pohřebních rituálů.

Mytologický rámec, který Egypťané využívali ke konceptualizaci své zkušenosti se smrtí, se soustředil na dvě klíčová božstva: boha slunce Rea a boha záněti Usira. Oba rámce se od sebe odlišovaly, ale zároveň se doplňovaly.

Podobně jako sluneční bůh Re, který se v nejhlubší temnotě musí utkat se zosobněním chaosu, strašlivým nepřítelem v podobě hrozivého hada Apopa, i zesnulý „zapadá“ za horizont svého života a začíná svou pouť podsvětím (*duatem*). Skrze sérii zkoušek a utkání s démonickými bytostmi musí následně potvrdit, že je hoden stát se blaženým zesnulým (*ach*) a připojit se tak ke svým předkům. Celý proces transformace zesnulého je přitom vystavěn na aitiologickém mýtu proměny Usira ve vládce záněti:

Aitiologický mýtus:

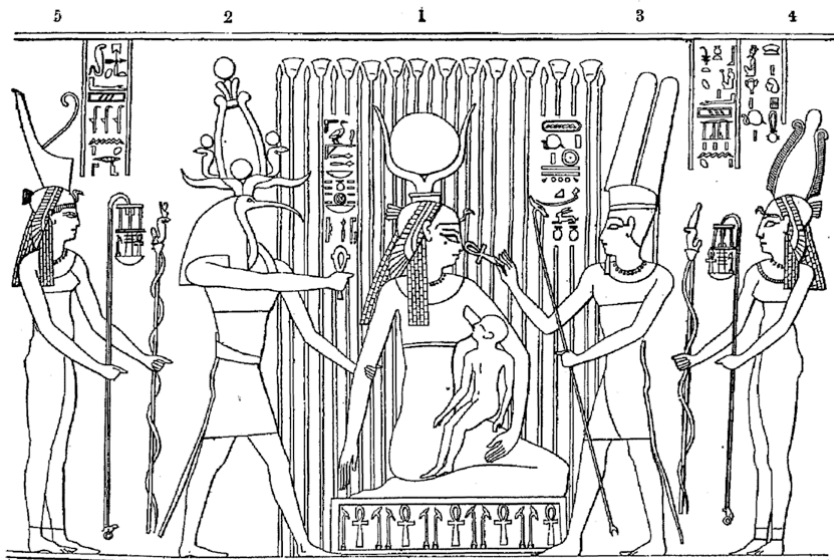
Po stvoření světa byl Usir ustaven vládcem Egypta. Již jen jeho neobvykle veliká postava svědčila o přirozeném královském majestátu. Jeho bratr Sutech, neméně mocný a strašlivý bůh, svému bratru jeho pozici záviděl a chtěl ho nahradit. Jednoho dne, u příležitosti Usirových narozenin, proto uspořádal oslavu. Nechal mu coby dar vyrobit rakev, která byla přesně na jeho výšku. Během hostiny Sutech proh lásil, že rakev připadne tomu, komu padne. Všichni si ji vyzkoušeli, ale všem byla příliš velká. Usirovi, jaké to překvapení, ovšem padla jako ulitá. Jakmile do ní vlezl, Sutech a jeho pochopové rakev přirazili a Usira zajali. Sutech následně Usira zabil, jeho tělo rozsekal na 42 kusů a rozesel ho po Egyptě. Eset, Usirova žena a jeho a Sutechova sestra, shromáždila 41 kusů Usirova těla – poslední část, jeho penis, nemohla nalézt, neboť ho mezitím již snědl sumec (od té doby egyptští kněží

Obr. 1

ryby vůbec nejedli). Protože ovšem byla Eset mocná čarodějka, podařilo se jí za pomoci kouzel Usirovo tělo poskládat. Díky svým schopnostem dokonce dokázala v Usirovi probudit i jeho mužnou sílu do té míry, že s ním v podobě luňáka počala syna, Hora (obr. 1). Jakmile se o tom Sutech dozvěděl, počal těhotnou Esetu a následně i nově narozeného Hora pronásledovat. Eset se musela ukrývat v bažinách (obr. 2), v deltě řeky Nilu. Hor tak musel během svého dětství neustále vzdorovat Sutechovým nástrahám v podobě nebezpečných a jedovatých zvířat – hadů, štírů, škorpiónů, krokodýlů a jiné havěti. Všechny nástrahy ovšem překonal a je proto ideálním

Obr. 2

ochráncem proti veškerému nebezpečí. Jakmile dosáhl věku, kdy mohl nastoupit na trůn po svém mrtvém otci, svůj nárok přednesl nejvyššímu shromáždění egyptských bohů – Devateru. Bohové byli rozpolceni – Hor byl sice Usirovým synem, ale Sutech byl Usirovým bratrem a tedy logickým nástupcem. Oba, zdálo se, měli srovnatelný nárok na trůn. Bylo proto rozhodnuto, že se spor vyřeší sérií soubojů. Hor a Sutech tak spolu zápasili na lodích, následně v podobě hrochů, a v poušti. Sutech se dokonce pokusil Horův nárok delegitimizovat starým trikem – na usmiřovací hostině se jej pokusil znásilnit. Co bylo ovšem Sutechovi dopřáno na síle a zuřivosti, bylo mu sebráno na intelektu. S pomocí vlastní matky proto Hor Sutecha ve všech těchto zkouškách přelstil. Eseta proto přiměla Sutecha, aby si svou loď vyrobil z kamene, namísto ze dřeva (ta se samozřejmě následně potopila); zařídila, aby během pokusu o Horovo znásilnění naopak Sutech otěhotněl svým vlastním spermatem (Hor semeno zachytil do nádoby a Eseta ho umístila na salát, který Sutech snědl ke snídani – když Devatero u soudu sperma vyvolávalo, neozvalo se z Hora, ale právě ze Sutecha, čímž byl Sutech vystaven všeobecnému opovržení); dokonce ho v podobě krásné dívky přiměla, aby sám sebe nevědomky odsoudil. Brutální potýkání ovšem stálo oba soky vysokou cenu – Hor byl připraven o své oči a Sutech o svá varlata. Celý spor nakonec dopadnul tak, že Hor byl uznán legitimním nástupcem po svém otci, ale Sutech se připojil k Reovi na jeho borce coby ochránce proti hadu Apopovi. Hor se po legitimním ujetí trůnu následně postaral o Usirův pohřeb, balzamací jeho těla, což umožnilo Usirovu transformaci ve vládce podsvětí, zatímco Hor se ujal téhož úřadu ovšem ve světě živých – vlády nad Egyptem po svém otci.

Celý zádušní rituál je přitom modelován právě na tomto mýtu. Ústřední je vztah (zesnulého) otce a (žijícího) syna. Na úrovni rituální je to vztah mezi zesnulým (v podobě Usira) a jeho mužským nástupcem a dědicem (v podobě Hora). Syn během rituálu svému otci dodává v podobě obětin to, co mu schází – životní energii (symbolizovanou coby „oko Horovo“), o níž ho obral jeho nepřítel „smrt“/Sutech. Na mytologické úrovni je v pozici Hora (syna) nicméně zesnulý otec, který se vztahuje k bohu Usirovi coby svému zászvětnímu otci. Pro Usira zesnulý v zászvětí vykonává stejné úkony, jako pro něho jeho vlastní, žijící

biologický syn na úrovni rituální na zemi. O zesnulém tak můžeme kontextuálně uvažovat jak jako o Usirovi (ve vztahu k žijícímu synovi), tak ale i jako o Horovi (ve vztahu k samotnému bohu Usirovi, vládci zásvětí). Tato zacyklenost, která je našemu způsobu uvažování cizí, je naopak zcela typická pro egyptský způsob uvažování. Síla mezi synem a otcem je předána objetím, během něhož dojde k transferu, a zároveň i obětí (jídla). Rituál přitom vytváří funkční propojení mezi koncepcí jídla/obětin coby zdroje síly (*kau*), živoucího principu člověka (*ka*), zobrazovaného jako dvě rozprážené ruce, a vitální síly předávané v mužské linii a nejčastěji konceptualizované skrze zobrazení býka (*ka*) coby ideální obětiny.

	býk [ka]
	ka (složka živých bytostí – bohů a lidí) [ka]
	obětiny [kau]

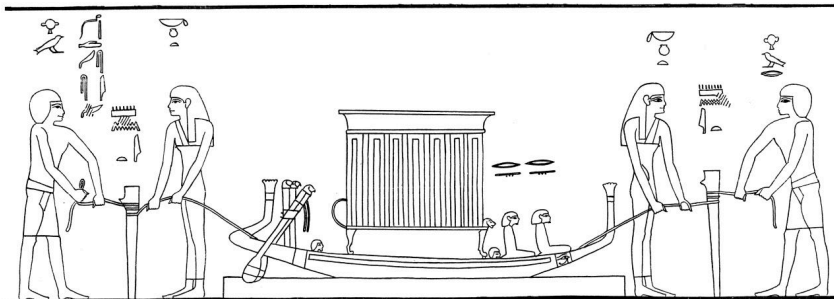
Průběh rituálu:

Po smrti začínají příbuzní truchlit. Hérodotos píše (II, 85): “Zemře-li ze vznešeného domu člověk, který je alespoň trochu významný, tu si veškeré ženské pokolení z toho domu potřísní hlavu blátem nebo i obličej, mrtvého nechají v domě a pobíhají po městě s vykasaným šatem a odhalenými prsy a truchlí. Všechny příbuzné chodí s nimi. Muži také truchlí, a i oni mají vykasaný šat.”

Následné zádušní rituály je možné rozdělit do sedmi fází:

- 1) Procesí na nekropoli („přistávání“);
- 2) Průvod na místo balzamování („vylodění“, „přiblížení se ke schráně boha“);
- 3) sBalzamování a mumifikace („balení“);
- 4) Post-balzamovací rituály;
- 5) Průvod k hrobce;
- 6) Otevírání úst;
- 7) Zádušní rituál („vycházení hlasu“)

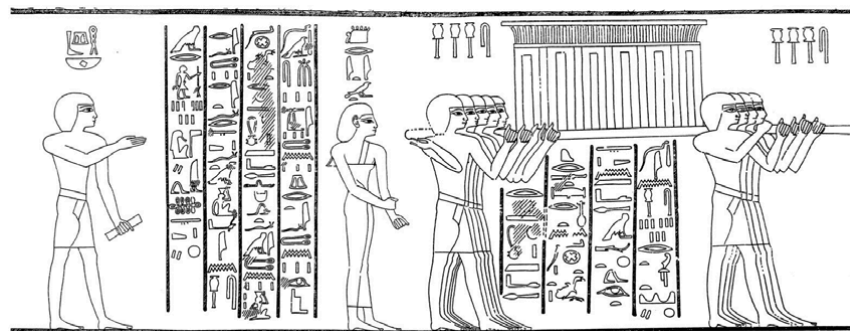
Obr. 3

1. Procesí na nekropoli („přistávání“)

Mrtvý je vynesena z domu a naložen na loď (obr. 3). Tato část je zakončena na pohřebišti na západním břehu – zde jsou bozi informováni o tom, že zesnulý byl „proměněn v boha“ (ztotožněn s Usirem). V pozlacené schráně je uzavřena rakev s mumií. Pohřební průvod sestává ze čtyř hlavních truchlících: (a) ženská truchlička (popř. dvě reprezentující Esetu a Nebthetu, sestry Usirovy), (b) nosič pečeti boha (c) Anupův balzamovač (zodpovědný za převoz mrtvolky na západní břeh), (d) kněz předčítatel (zobrazen se svitkem papyru, obřady řídil). Za ním jde průvod nosičů s obětinami, masťmi, vínem, ovocem, masem, chleby, zeleninou. Jiní nesou skříňky s věcmi pro zemřelého. Kněží provádějí očišťování a okuřování kadidlem. V průvodu je nesen i záhadný předmět *tekenu* („býčí podoba slunce“ – pravděpodobně se jednalo o schránu pro ty části těla, jež byly odstraněny během mumifikace). Dalšími aktéry byl kněz *sem*, kněží zastupující Hora a Thovta. Je zde obětován býk reprezentující boha Sutecha, Usirova bratra a jeho vraha (tato oběť se bude ještě několikrát opakovat).

Obr. 4

2. Průvod na místo balzamování („vylodění“, „přiblížení se ke schráně boha“, „převoz do očišťovacího stanu“, „plavba do božské síně Anupovy“)

Plavba/tažení lodi po kanálu (obr. 4). Tělo nese devět tzv. „přátel“ = čtyři synové Horovi (čtyři značí plnost, devět maximální počet). Prohlašují: „Ať mu jeho syn dá jeho nepřítele, ať je jeho koruna *vereret* („mocná“) představena bohům.“ (v tento chvíli je zesnulý rituálně ospravedlněn, tj. shledán hodným vstoupit do Usirovy říše). Součástí

této části byl i tanec tzv. *muu* (obr. 5) stejně jako rituální zobrazení cesty zesnulého na různá kulticky významná místa v Egyptě.

Obr. 5

3. Balzamování a mumifikace („balení“)

Celý proces (obr. 6) ideálně trval 70 dnů – tedy dobu, kdy jsou na nebi nepřítomné hvězdy na jih od ekliptiky (např. hvězdy Orion, Sirius). Jejich opětovné objevení na obloze bylo asociováno se znovuzrozením Usira. Tělo zesnulého bylo nejprve očišťováno (3 dny) ve speciálním stanu. Pak bylo převezeno do mumifikační dílny. Ta byla pravděpodobně umístěna na okraji pohřebiště u Nilu (přístup k vodě). Dílna se nazývala „čisté místo“ anebo „dobrý dům“. Celému procesu

Obr. 6

předsedá Anup, tzv. „pán tajemství“. Následovala mumifikace. Ta měla za cíl nikoliv tělo „uchovat“ neporušené, jak se často interpretuje, ale naopak tělo transformovat z kusu neživého masa v božskou sochu – o mumiích se hovoří stejně jako o božských idolech v chrámech. Aby mohla tato „socha“ následně fungovat jako prostředník mezi světem živých a transcendentním světem mrtvých/bohů, musela být k tomuto uschopněna skrze ústřední rituál otevírání úst (viz níže).

4. Post-balzamovací rituály

U připraveného těla probíhaly během noci komplexní rituály, které měly za cíl odehnat Sutecha, jenž celou situaci vlastně způsobil. Zároveň byly prováděny průvody po pohřebišti symbolicky na klíčová kultická místa v Egyptě. Manželé jsou na této cestě často zobrazováni spolu, po prohlášení za „ospravedlněné“.

5. Průvod k hrobce (obr. 7)

Klíčový prvek byl pozemní průvod, během něhož byl zesnulý převážen na saních tažených bílými voly. Kněží pálí před saněmi kadidlo a obětují mléko. Jsou opět přítomné dvě plačky, je nesena pohřební výbava, kanopy, *tekenu*. Smyslem průvodu je „dostat se v míru na obzor, do Rákosového pole, do zászvětí, aby mohl být doveden na místo, kde je velký bůh (tj. slunce).“ Při převozu recitovány texty a mrtvý chválen. Kolem rakve se tančilo, zpívalo atd. Celé to kulminuje u hrobky. Ta je personifikována a k zesnulému vztahuje ruce a chce ho „obejmout, aby k němu mohla přivést život, aby byla ochranou jeho těla.“

Obr. 7

6. Otevírání úst (obr. 8 a 9.)

Zcela zásadní, ústřední rituál. Byl prováděn na celé škále předmětů (sochách bohů, zesnulých a králů, mumiích, rakvích, chrámech, posvátných bárkách, amuletech, jménech) a při různých příležitostech (v

Obr. 8

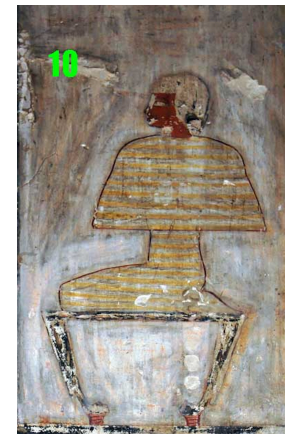
balzamovací dílně na konci mumifikace, v dílnách po výrobě sakrálních předmětů, ve svatyních a v chrámech). Hlavní myšlenkou bylo „spustit“ daný předmět, aby mohl hrát svou roli v rituální praxi coby prostředník mezi světem lidí a bohů. Tento rituál byl proto prováděn identicky na: sochách zesnulého, jeho mumii a jeho sarkofágu. Celý proces můžeme rozdělit do čtyř hlavních fází :

Fáze I: kněz sem (tj. syn zesnulého) nahlédá podobu svého otce za účelem vytvoření jeho pravé podoby (tj. sochy/mumie)

Obr. 9

- Očist'ovací rituály (součástí denního chrámového rit.); „Vstup a zření boha“ (tj. mrtvého); „Příchod k hrobce“.
- Zobrazení jakéhosi transu anebo vytržení kněze *sem* (kulticky zastupujícího syna zemřelého). Kněz *sem* je oblečený v přiléhavém oděvu, přikrčený na posteli nebo židli, popř. klečí (obr. 10). Podle popisku „spí“, „tráví noc“. „Kněz *sem* sedící před ním (tj. sochou/mumií)” říká: „On mě rozdrtil (Sutech)” a jiný kněz stojící za ním říká: „On mě š'ouchnul (tj. Sutech)” a následně prohlašuje: „Můj otče 4x”. Nakonec čteme popisku: „Nalezení a buzení spícího, kněze *sem*.”

Obr. 10

- Kněz *sem*, stále přikrčený na židli, vede rozhovor s jiným knězem: „Spatřil jsem svého otce ve všech jeho podobách“ Druhý kněz říká: „Tvůj otec tě neopustí.” Kněz *sem* odpovídá: „Lovci tváří ho zajali!” Druhý odpovídá: „Spatřil jsem svého otce ve všech jeho podobách. Dej pozor, ať není zatracen! Ať se mu nestane žádné neštěstí!” Kněz *sem* hraje roli syna zesnulého. Pouze ten totiž dokáže v transu nahlédnout podobu zesnulého, kterou následně umělci přetvoří v sochu/mumii.
- „Povstání kněze *sem*. Bere si svou hůl. Oblékání pektorálu *keni* („objímač“).” = odkaz na předání síly *ka* mezi otcem a synem skrze objetí.
- Kněz *sem* stojí před třemi řezbáři a říká jim: „Označte mého otce! Vytvořte mi mého otce! Učiňte podobu mého otce! Kdo je ten, kdo to vytvoří?”

Fáze II: interakce s umělci/balzamovači

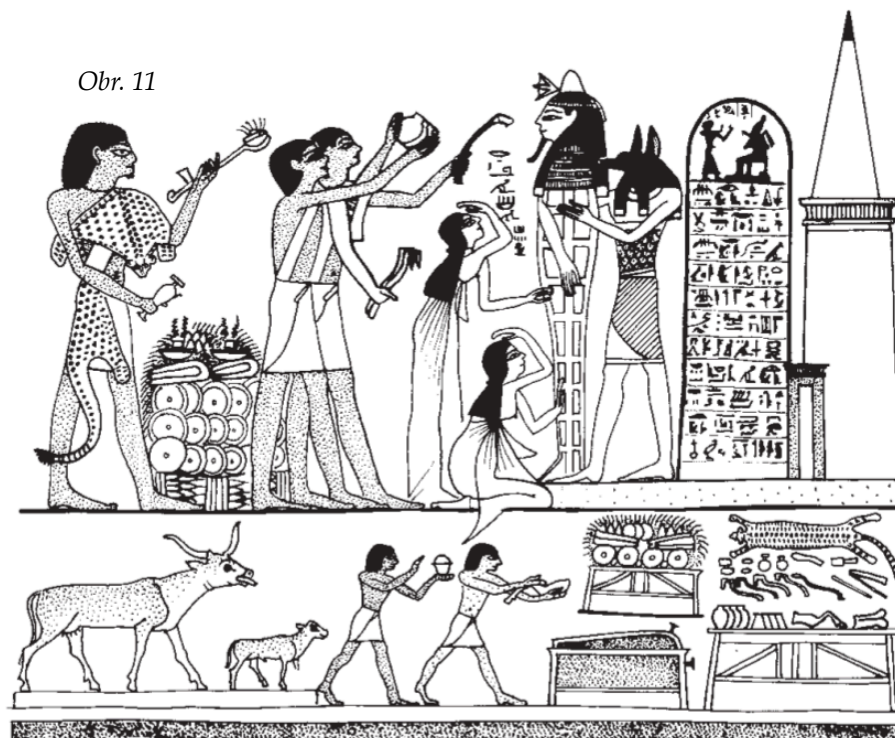
- Kněz *sem* oslovuje další tři umělce, řezbáře z kostí, tesaře, leštiče, slovy: „Kdo jsou ti, kteří se chtějí přiblížit k mému otci? Nebijte mého otce! Nedotýkejte se jeho hlavy!” Umělci se na soše zesnulého dopouštějí násilí, které musí být neutralizováno. Podobně i mumifikátoři musí tělo rozřezat, aby ho mohli transformovat v kultický předmět – sochu.

- Kněz *sem* dělá gesto nazvané „připojování úst“ = řemeslnický termín značící spojení dvou kusů dřeva. Kněz *sem* se prohlašuje za Hora, který miluje svého otce.
- Kněz *sem* k řemeslníkům: „Pojďte, udeřte mého otce!“ Řemeslníci: „Ať jsou ti, kteří bijí tvého otce, chráněni!“
- Kněz *sem* k řezbáři: „Jsem Hor a Sutech, nedovolím, abys ublížil hlavě mého otce!“ Hlava = identita jednotlivce.
- Kněží mezi sebou: „Eseto, jdi za Horem [a vyříd' mu, že] může jít hledat svého otce!“
- Hlavní kněz předčítatel ke knězi *sem*: „Pospěš, pohlédni na svého otce!“ Socha je připravená a syn ji musí identifikovat jako svého otce.
- Kněz *sem* se převléká, sundá si pektorál zvaný „objímač“ a oblékne si leopardí kůži: „Zachránil jsem jeho (Horovo) oko z jeho (Sutechovy) tlamy. Urval jsem mu jeho (Sutechovu) nohu.“ Hlavní kněz předčítatel k soše: „Ó zesnulý, označil jsem pro tebe tvé oko, abys jím mohl být vzkříšen.“ (slova „označit“ a „oživit“ jsou slovní hříčkou na slovo značící leopardí kůži, kterou má kněz na sobě).

Fáze III: otevírání úst (obr. 11)

- Ústřední část celého obřadu – obětování býka/telete. Jedna noha a srdce jsou odňaty z obětovaného býka. Dále hlavy kozy a husy. Noha pocházela ze živého telete, kterému byla uříznuta, zatímco jeho matka to ze zadu zoufale pozorovala a teskně bučela. Jakmile nohu teleti uřízli, musela být okamžitě předložena mumii – důležité bylo, že se maso ještě chvělo životem. Někdy proběhla i druhá oběť, která zahrnovala srdce. Rituální funkci mělo i teskné bučení matky telete – bylo interpretováno jako smutek nad zesnulým, což mělo mít oživující efekt. Brutální smrt zvířete přitom byla racionalizována skrze jeho asociaci se Sutechem, tj. jako potrestání nepřítele, který si svou smrt zavínil sám svým přestupkem. Jedna z rituálních specialistek zastupující Esetu přitom šeptala teleti do ucha: „Sám sis to způsobil tím, cos řekl!“ (odkazovala tak na onu epizodu ze sporu Hora se Sutechem, kde Eseta, proměněna v krásnou dívku, přiměje Sutecha, aby nevědomky odsoudil své jednání).
- Kněz předčítatel a kněz *sem* přinesou býčí nohu a srdce před sochu. Jsou užity jako nástroje samotného otevírání úst (noha připomíná tvarem teslici, nazývají se stejně – *chepeš*). Životodárná energie z

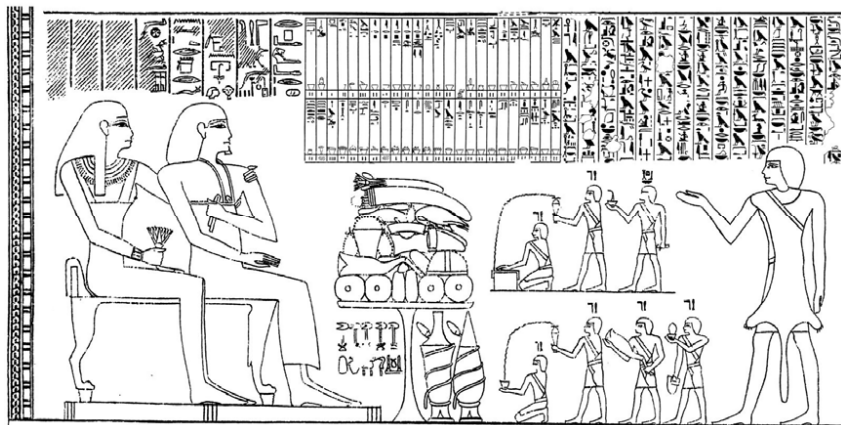
Obr. 11

nohy a srdce zvířete se má přenést na zesnulého a pomoci v jeho oživení.

Fáze IV: zakončení

- Scéna se dvěma motivy. V první části je zobrazeno „Nalezení syna, který miluje, stojícího venku“; následuje „přivedení syna, který miluje, dovnitř hrobky“. Zobrazena je kněz *sem*, který vede syna za ruku do hrobky. Je přítomen kněz předčítatel a celé scéně vévodí hrobka se sochou zesnulého. Kněz *sem* říká: „Ó NN., přivedl jsem ti tvého syna, který tě miluje, aby otevřel tvá ústa.“
- obětování; očištění okuřováním; socha oblečena; soše dáno žezlo a palcát
- Socha vystavena v pravé poledne před hrobkou na hromadě písku tváří k jihu – smyslem bylo „nabít“ sochu slunečními paprsky, je zde „pro Rea“.

Obr. 12

7. Zádušní rituál (obr. 12)

Po rituálu otevírání úst následovala velká hostina: přinášeny obětiny k hrobce, obětováni býci, tanečnice tančí. Následně bylo tělo spuštěno (dochovány texty na rakvích vzývající zodpovědné lidi, aby dobře zavřeli víko). Z mrtvého se tímto finálním aktem stává blažený zesnulý, *ach*.

Na závěr je důležité podotknout, že rakev v určitém smyslu replikovala funkci hrobky samotné. Dá se říci, že rakev byla tím nejdůležitějším předmětem v celé hrobce. Rakve/sarkofágy se nazývaly mimo jiné také „pán života“, popř. „truhla života“. Tento předmět byl doslova transformačním strojem a představoval celý kosmos (obr. 13). Víko rakve bylo ztotožněno s nebem, resp. bohyní Nut. Ta se nad zesnulým rozkládá do všech stran a ten se proto stává jednou z nehynoucích, cirkumpolárních hvězd (pohybují se tak blízko kolem severního pólu, že nikdy nezapadnou pod obzor – jejich pohyb je věčný a dokonalý). Tělo rakve představuje zemi (resp. boha Geba), v níž zesnulý ležel. Ve vztahu k tomuto kosmologickému schématu zesnulý pak představuje boha vzduchu Šua, jenž od sebe nebe a zemi odděluje a zároveň mezi nimi prostředkuje. To je patřičný obraz i v tom smyslu, že zesnulý má díky zádušním rituálům získat schopnost dýchat a volného pohybu, tedy ty, které jsou charakteristické právě pro boha vzduchu. Zároveň ovšem byl zesnulý ztotožněn s Usirem anebo Reem anebo ideálně

oběma naráz – tito oba bozi participovali na cyklickém obnovování kosmického řádu, jehož části sami ztělesňovali (Usir zásvětlí, Re tento svět). Stejně jako docházelo k oživení obou těchto bohů v bohyni Nut (tj. v duatu, podsvětí, kde došlo k jejich spojení), byl tak oživován i zesnulý. Sarkofág mohl být proto také označován slovem *mut* – matka. Stejně jako Nut rodí obnovené slunce každé ráno, stejně tak rodí i zesnulého, který v ní spočívá jako dítě.

Ó, kojná, do níž je blažené vstupovat,
 Ó ty, do níž každý vstupuje, den po dni!
 Ó, velká Matko, jejíž děti se nikdy nezrodí!

Zesnulý, jakmile je umístěn (vstoupí) do sarkofágu (Nut), je přerozen, ale nikdy svou matku (Nut, duat, sarkofág), neopustí, již se nikdy nezrodí, resp. nikdy neopustí lůno své matky (zásvětlí). Nejvnitřnější rakev proto mohla být někdy také nazývána „vajíčko“.

Obr. 13